

ГЕНДЕРНІ КВОТИ У ВИБОРЧОМУ ПРАВІ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИКА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС

Меленко О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
ORCID: 0000-0002-9410-0779

Меленко О. В. Гендерні квоти у виборчому праві: конституційно-правові засади та практика їх застосування в Україні та країнах ЄС.

Статтю присвячено дослідженню гендерних квот у виборчому праві крізь призму їх конституційно-правової природи, нормативного закріплення та практики застосування в Україні та державах-членах Європейського Союзу. У роботі обґрунтовано, що гендерні квоти слід розглядати як різновид позитивних заходів, спрямованих на забезпечення фактичної, а не лише формальної рівності у сфері політичного представництва. З'ясовано їх співвідношення з основоположними принципами виборчого права, зокрема принципами рівності, недискримінації та свободи політичної діяльності.

Проаналізовано підходи до нормативного закріплення гендерних квот у законодавстві України, а також здійснено порівняльно-правове дослідження моделей їх реалізації у країнах ЄС. Встановлено, що практика держав-членів ЄС характеризується відсутністю уніфікованого підходу щодо гендерних квот, це обумовлює наявність різних моделей їх правового регулювання. Доведено, що ефективність гендерних квот значною мірою залежить від конкретних механізмів їх імплементації, зокрема порядку формування виборчих списків та наявності дієвих санкцій.

Окрему увагу приділено аналізу судової практики, включаючи рішення національних судів держав-членів ЄС та підходи Європейського суду з прав людини. Обґрунтовано, що Європейський суд не виробив окремого підходу щодо гендерних квот, однак визнає допустимість позитивних заходів за умови дотримання принципу пропорційності та збереження сутності виборчих прав. Виявлено, що ключовими проблемами реалізації гендерних квот в Україні є їх формальне дотримання, можливість обходу через механізми формування партійних списків, а також недостатня ефективність передбачених санкцій.

За результатами дослідження сформульовано висновок про необхідність удосконалення національного законодавства шляхом конкретизації вимог до порядку розміщення кандидатів у виборчих списках, підвищення визначеності правових наслідків недотримання квот та розвитку узгодженої судової практики. Підкреслено, що правове регулювання процесу упровадження гендерних квот у виборчому праві має поєднуватися з інституційними та політичними передумовами забезпечення гендерної рівності.

Ключові слова: гендерні квоти, виборче право, принцип рівності, позитивні заходи, виборчий процес, представництво, Європейський Союз, судова практика, пропорційність, політичні партії.

Melenko O. V. Gender quotas in electoral law: constitutional and legal foundations and practice of their application in Ukraine and EU countries.

The article is devoted to the study of gender quotas in electoral law through the prism of their constitutional and legal nature, normative consolidation, and practice of application in Ukraine and the Member States of the European Union. The paper substantiates that gender quotas should be considered as a type of positive measures aimed at ensuring substantive, rather than merely formal, equality in the sphere of political representation. Their correlation with the fundamental principles of electoral law, in particular the principles of equality, non-discrimination, and freedom of political activity, is clarified.

Approaches to the normative consolidation of gender quotas in the legislation of Ukraine are analyzed, and a comparative legal study of the models of their implementation in EU countries is carried out. It is established that the practice of the EU Member States is characterized by the absence of a unified approach to gender quotas, which determines the existence of different models of their legal regulation. It is proved that the effectiveness of gender quotas largely depends on specific mechanisms of their implementation, in particular the procedure for forming electoral lists and the availability of effective sanctions.

Particular attention is paid to the analysis of judicial practice, including decisions of national courts of EU Member States and the approaches of the European Court of Human Rights. It is substantiated that the European Court has not developed a separate approach to gender quotas, however, it recognizes the admissibility of positive measures provided that the principle of proportionality is observed and the essence of electoral rights is preserved. It is revealed that the key problems of the implementation of gender quotas in Ukraine are their formal compliance, the possibility of circumvention through mechanisms of forming party lists, as well as the insufficient effectiveness of the provided sanctions.

Based on the results of the study, a conclusion is formulated on the necessity of improving national legislation by specifying the requirements for the procedure of placing candidates in electoral lists, increasing the certainty of the legal consequences of non-compliance with quotas, and developing consistent judicial practice. It is emphasized that the legal regulation of the process of introducing gender quotas in electoral law should be combined with institutional and political prerequisites for ensuring gender equality.

Key words: gender quotas, electoral law, principle of equality, positive measures, electoral process, representation, European Union, judicial practice, proportionality, political parties.

Постановка проблеми. Запровадження в Україні гендерних квот у виборчому праві розглядається як один із інструментів досягнення фактичної рівності, проте водночас породжує низку дискусійних питань щодо їх відповідності принципам рівності виборчого права, свободи політичної діяльності та недискримінації. Практичне значення цієї проблеми зумовлюється необхідністю оцінки ефективності вже впроваджених в Україні механізмів квотування, передбачених виборчим законодавством, зокрема у контексті їх впливу на реальне забезпечення гендерного балансу у представницьких органах. Окрім цього, в державах-членах ЄС відсутній уніфікований підхід до правового регулювання гендерних квот, що актуалізує необхідність порівняльного дослідження з урахуванням практики національних конституційних судів та підходів Європейського суду з прав людини.

Мета дослідження. Метою статті є аналіз конституційно-правових засад гендерних квот у виборчому праві та практики їх застосування в Україні і державах-членах ЄС. Досягнення поставленої мети передбачає: 1) з'ясування правової природи гендерних квот як інструменту забезпечення рівності; 2) дослідження моделей їх закріплення у виборчому законодавстві України та держав-членів ЄС; 3) аналіз судової практики України та держав-членів ЄС щодо допустимості та меж застосування гендерних квот та 4) виявлення проблем реалізації гендерних квот у виборчому праві України та формулювання пропозицій щодо їх вирішення.

Стан опрацювання проблематики. Стан наукового опрацювання теми свідчить про наявність значного масиву досліджень, присвячених окремим аспектам гендерної рівності та виборчого права. Так, О. Марцеляк і С. Марцеляк досліджують види цензів у виборчому праві, їх правову природу [1]. С. Петrenchенко аналізує виборче право жінок в Україні як гарантії захисту їх політичних прав [2]. Правові засади застосування гендерних квот в Україні досліджує Н. Лесько [3], В. Барановський і Я. Дигал вивчають досвід застосування гендерних квот в державах ЄС [4], а Н. Бортник і О. Ломакіна звертають увагу на світовий досвід дотримання гендерної рівності у виборчому праві [5]. Незважаючи на комплексний міждисциплінарний характер наукових пошуків щодо розв'язання питань упровадження гендерних квот у виборчому праві, конституційно-правові засади цього процесу, як і практика застосування гендерних квот в Україні та країнах ЄС, потребують більш ґрунтовного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Гендерні квоти у виборчому праві розглядаються як механізм забезпечення фактичної рівності, що функціонує відповідно до принципів народного представництва, рівності та недискримінації. У загальному вигляді гендерні квоти можна визначити як нормативно встановлені або внутрішньоорганізаційні вимоги щодо мінімального рівня представництва осіб певної статі у виборчому процесі, насамперед у складі кандидатів. Теоретичним підґрунтям для обґрун-

тування гендерних квот виступає доктрина позитивних заходів, яка передбачає можливість тимчасового відступу від формальних вимог з метою досягнення фактичної рівності.

В документах ЄС гендерна рівність розглядається як одна з фундаментальних цінностей демократичного суспільства, а забезпечення збалансованого представництва жінок і чоловіків у політиці прагне до стандартизації цього процесу. Зокрема, у праві ЄС ідея позитивних заходів закріплена як допустимий інструмент досягнення рівності, хоча її реалізація залишена значною мірою на розсуд держав-членів.

В Україні формування інституту гендерних квот у виборчому праві відбувалося поступово та було зумовлене як внутрішніми соціально-політичними трансформаціями, так і впливом європейських стандартів гендерної рівності. Перші спроби нормативного закріплення відповідних механізмів мали декларативний характер і не супроводжувалися ефективними інструментами реалізації, що обумовлювало їх обмежену практичну дієвість. У прийнятому Виборчому кодексі законодавець запровадив вимогу щодо дотримання гендерної квоти на рівні не менше 40% представників однієї статі у виборчих списках політичних партій [6]. Така квота не є паритетною у класичному розумінні, однак спрямована на подолання структурної диспропорції у представництві жінок у політичній сфері.

Як показує європейський досвід упровадження гендерних квот нормативне їх закріплення саме по собі не гарантує досягнення фактичної рівності. Частина дослідників, наприклад В. Кентон, розглядає гендерні квоти як форму позитивної дискримінації [7], допустимої за умови її тимчасового характеру та спрямованості на усунення фактичної нерівності. Інші ж акцентують увагу на ризиках формалізації політичного представництва. Так, О. Марцеляк та С. Марцеляк висловлюють незгоду із упровадженням цього виду квот, вважаючи, що вони порушують принцип вільного вибору [1, с. 91]. Дискусійним залишається питання співвідношення гендерних квот із принципом рівності, закріпленим у Конституції України. Неоднозначність упровадження гендерних квот у виборчому праві обумовлює високу динаміку законотворчої роботи. Так, на розгляді Верховної Ради України перебувають законопроекти [8; 9], які стосуються, зокрема, й гендерного квотування, а це говорить про те, що ставити крапку у вирішенні даного питання зарано.

Немає сумніву, що ефективність гендерних квот значною мірою визначається не лише їх формальним закріпленням, але й наявністю дієвих механізмів їх забезпечення. У цьому контексті українське законодавство передбачає низку інструментів, спрямованих на мінімізацію можливостей обходу встановлених вимог. Передусім, йдеться про правило черговості кандидатів у виборчих списках, яке передбачає розміщення представників різної статі у кожній п'ятірці кандидатів. Другим важливим елементом є санкційний механізм. Відповідно до виборчого законодавства, недотримання вимог щодо гендерного балансу може стати підставою для відмови у реєстрації виборчого списку. На відміну від окремих держав-членів ЄС, українська модель не передбачає фінансових санкцій або стимулів для політичних партій, але у країнах із розвиненою практикою гендерного паритету поєднання обов'язкових квот із економічними важелями (наприклад, зменшення державного фінансування партій) показує вищу ефективність.

Аналіз упровадження гендерних квот державами-членами ЄС дозволяє виокремити кілька типових моделей, які можна порівняти з Україною (табл. 1). Важливо зробити застереження з приводу того, що під моделями упровадження гендерних квот слід розуміти не тільки їх нормативне закріплення, адже законодавство більшості держав-членів ЄС таких норм не містить, а й інші засоби досягнення гендерного паритету, такі, наприклад, як добровільні партійні квоти. Так, паритетна модель гендерних квот, репрезентована, зокрема, Францією та Іспанією, базується на ідеї рівного представництва жінок і чоловіків як складової демократичного устрою. У Франції після конституційної реформи 1999 року принцип сприяння рівному доступу жінок і чоловіків до виборних мандатів набув прямого конституційного закріплення. Відповідно, законодавство передбачає не лише квотування, але й фінансові санкції для політичних партій у разі його недотримання. В Іспанії встановлено правило 40/60, яке застосовується до виборчих списків кожного блоку (зазвичай п'яти кандидатів) і передбачає обов'язкове дотримання гендерного балансу на кожному відрізьку списку.

У Польщі модель гендерних квот передбачає встановлення мінімального рівня представництва однієї статі (35%), однак не супроводжується жорсткими вимогами щодо черговості кандидатів у списках. Такий підхід не гарантує реального доступу до мандатів, що зумовлює дискусію щодо ефективності подібних механізмів. Цей тип гендерних квот часто розглядається як компроміс між принципом рівності та свободою політичних партій.

У Німеччині діє обмежувальна (альтернативна) модель гендерних квот, що відзначається відсутністю загальнонаціональних законодавчих квот. Спроби їх запровадження на рівні земель (зокрема, у Бранденбурзі та Тюрингії) були визнані неконституційними, що обґрунтовувалося порушенням принципу рівності виборів та автономії політичних партій. Фактичне забезпечення гендерного балансу в цій країні досягається через внутрішньопартійні механізми.

Таблиця 1.

Порівняльний аналіз моделей запровадження гендерних квот в Україні та країнах ЄС

Країна	Тип моделі	Рівень квоти	Механізм реалізації	Санкції за порушення
Україна	Помірковано-паритетна	40%	Квоти та порядок розміщення у списках	Відмова в реєстрації списку
Франція	Паритетна	50%	Квоти та фінансові стимули	Фінансові санкції
Іспанія	Паритетна	40/60	Баланс у кожному сегменті списку	Відмова в реєстрації
Польща	Поміркована	35%	Квота без жорсткої черговості	Обмежені
Німеччина	Альтернативна	Відсутня	Внутрішньопартійні механізми	Не передбачені

Джерело: сформовано автором

Аналізуючи національну модель запровадження гендерних квот у виборче право, слід зазначити, що вона загалом відповідає підходам ЄС щодо необхідності застосування позитивних заходів для досягнення фактичної гендерної рівності. Подальшого вдосконалення потребує законодавство в частині забезпечення реальної дієвості квот.

Вбачається, що найбільш дієвим способом виявити недоліки правового регулювання запровадження гендерних квот у виборчому праві України є аналіз судової практики щодо їх застосування у реальних правовідносинах. Окремі аспекти застосування гендерних квот знаходили відображення у рішеннях судів, зокрема у справах, пов'язаних із реєстрацією виборчих списків, а також рішеннях у низці справ щодо місцевих виборів 2020 року [10]. Разом із тим, у судовій практиці простежується певна варіативність підходів на рівні судів нижчих інстанцій, що вказує на відсутність усталеної інтерпретації механізмів забезпечення гендерних квот. Це стосується, зокрема, питання про наслідки «часткового» порушення квоти та можливість його усунення після подання списків.

В державах-членах ЄС рішення різних судів на національному рівні свідчать про відсутність єдиного підходу до оцінки гендерних квот. Так, Конституційна рада Франції у своєму рішенні (№ 2001-445 DC) підтвердила конституційність законодавства про гендерний паритет, спираючись на попередні зміни до Конституції [11]. Інший підхід простежується у практиці Федерального конституційного суду Німеччини та конституційних судів федеральних земель. Наприклад, Конституційний суд Тюрингії своїм рішенням (VerfGH 2/20) визнав неконституційними законодавчі положення про гендерні квоти у виборчих списках [12]. Ключовими аргументами стали порушення принципів рівності виборів та свободи політичних партій. Конституційний суд Іспанії у рішенні 12/2008 визнав допустимість встановлення гендерного балансу у виборчих списках [13]. Суд обґрунтував це тим, що такі заходи спрямовані на усунення фактичної нерівності і не порушують сутність пасивного виборчого права.

Що стосується практики Європейського суду з прав людини, то можна спостерігати певну нейтральність, коли Суд у своїх рішеннях не заперечує можливості застосування квот, але оцінює їх крізь призму пропорційності та недискримінаційності. Так, у справі «Зевнік та інші проти Словенії» Суд визнав скаргу щодо відмови у реєстрації списку кандидатів на виборах у зв'язку з недотриманням гендерної квоти неприйнятною, адже, на думку Суду, це може визнаватися пропорційним заходом, який не порушує права на вільні вибори, передбаченого ст. 3 Протоколу №1 до ЄКПЛ [14]. Водночас Суд підтвердив, що просування гендерної рівності є основною метою держав-членів Ради Європи, а квоти є легітимним засобом досягнення цієї мети. У рішеннях «Матґе-Моєн та Клерфе проти Бельгії» [15] та «Жданока проти Латвії» [16] підкреслюється, що держави користуються широким полем розсуду у регулюванні виборчих систем за умови дотримання сутності права на вільні вибори.

Аналіз стану правовідносин у сфері застосування і реалізації гендерних квот в Україні, а також національної судової практики з цих питань, дозволяє виокремити кілька *основних проблем*. Однією з найбільш явних є проблема формального дотримання квот. Встановлення законодавчої вимоги щодо мінімального представництва осіб однієї статі у виборчих списках не завжди супроводжується реальним забезпеченням їх участі у представницьких органах. Практика свідчить, що партії нерідко виконують квоту на етапі висунування кандидатів, однак розміщують представників недостатньо представленої статі на непрохідних позиціях. Цей підхід формально відповідає вимогам закону, але не досягає мети забезпечення гендерного балансу.

Суміжною є проблема обходу квот через механізми формування партійних списків. Зокрема, використання гнучких моделей розміщення кандидатів або подальші зміни у складі списків після реєстрації можуть нівелювати ефект квотування. У європейських країнах для протидії таким практикам застосовуються різні інструменти, включаючи вимоги до черговості кандидатів, що забезпечує чергування представників різних статей. В Україні подібні механізми запроваджені частково, однак їх ефективність залишається предметом наукової дискусії.

Не менш важливою є проблема ефективності санкцій за недотримання квот. Формально законодавство передбачає наслідки у вигляді відмови в реєстрації виборчого списку або його частини. Проте на практиці застосування таких санкцій нерідко є непослідовним, що пов'язано як із неоднозначністю нормативних формулювань, так і з прагненням уникнути надмірного втручання у виборчий процес. У результаті виникає ситуація, коли санкції виконують радше декларативну, ніж превентивну функцію.

Висновки. У результаті проведеного аналізу конституційно-правових засад гендерних квот у виборчому праві та практики їх застосування в Україні і державах-членах ЄС ми можемо зробити наступні висновки.

Гендерні квоти у виборчому праві мають складну конституційно-правову природу та виступають різновидом позитивних заходів, спрямованих на досягнення фактичної рівності. Їх права допустимість обґрунтовується необхідністю подолання структурної нерівності у політичному представництві, однак така допустимість не є абсолютною і обмежується вимогами пропорційності, недискримінації та збереження сутності виборчих прав. Аналіз європейських стандартів щодо гендерних квот засвідчує відсутність уніфікованого підходу до їх запровадження, що зумовлює варіативне нормативне регулювання цих процесів та їх наукове тлумачення.

Дослідження нормативно-правових моделей запровадження гендерних квот України та держав-членів ЄС дозволило встановити, що існують різні механізми їх реалізації, що відрізняються за рівнем імперативності та ефективності. Українська модель загалом відповідає європейським тенденціям, зокрема щодо встановлення мінімального представництва у виборчих списках, однак поступається окремим державам у частині деталізації процедур їх реалізації. Порівняльний аналіз цих моделей показав існування активної підтримки квот, а також підходів, що обмежують їх застосування, що свідчить про відсутність єдиної концепції правового регулювання у цій сфері.

Узагальнення наведених проблем дозволяє окреслити основні напрями вдосконалення правового регулювання гендерних квот в Україні. По-перше, потрібно більш детально визначати правові засоби забезпечення не лише формального, а й змістовного виконання гендерних квот, зокрема шляхом закріплення більш чітких вимог до порядку розміщення кандидатів у списках. По-друге, доцільним є підвищення визначеності та передбачуваності санкцій, що сприятиме уніфікації правозастосовної практики. По-третє, необхідним видається розвиток судової практики, зокрема формування правових позицій Верховного Суду щодо меж допустимості позитивних заходів у виборчому праві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Марцеляк О. В., Марцеляк С. М. Правова природа й види цензів у виборчому праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 33(1). С. 79–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kpac_2015_2_13
2. Петrenchенко С. А. Виборче право жінок в Україні у аспекті захисту їх політичних прав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 63. С. 84–88. DOI: 10.24144/2307-3322.2021.63.14.

3. Лесько Н. Правові засади застосування гендерних квот в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2023. № 4(40). Т. 10. С. 111–115. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2023.40.111>
4. Барановський В. Ф., Дигал Я. В. Вивчення досвіду застосування гендерних квот у політичній сфері держав ЄС та України через призму ефективності. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2021. Вип. 147. С. 27–36. DOI: <https://doi.org/10.17721/apmv.2021.147.1.27-36>
5. Бортник Н., Ломакіна О. Гендерна рівність у виборчому праві: українські реалії та світовий досвід. *Академічні візії*. 2025. № 44. С. 1–6. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18457669>
6. Виборчий Кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 7, № 8, № 9. Ст. 48. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 02.04.2026).
7. Kenton. W. What Is Affirmative Action? How It Works and Example. URL: <https://www.investopedia.com/terms/a/affirmative-action.asp> (дата звернення: 02.04.2026).
8. Проект Закону про внесення змін до Виборчого кодексу України щодо протидії сексизму у виборчих процесах та забезпечення збалансованого представництва жінок та чоловіків у Верховній Раді України та місцевих радах. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44290> (дата звернення: 02.04.2026).
9. Проект Закону про внесення змін до Виборчого кодексу України щодо удосконалення правового регулювання організації підготовки і проведення виборів. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56758> (дата звернення: 02.04.2026).
10. Голуб О., Романюк П. Огляд судової практики з вирішення спорів щодо дотримання гендерної квоти під час місцевих виборів 2020 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Golub_Romanuk_2021_07_09.pdf (дата звернення: 02.04.2026).
11. Décision n° 2001-445 DC du 19 juin 2001. Conseil constitutionnel. Disponible sur: <https://www.conseil-constitutionnel.fr> (дата звернення: 02.04.2026).
12. Paritätsregelung fürs Thüringer Parlament gekippt. URL: <https://www.lto.de/recht/nachrichten/n/verfgh-92020220-thueringen-paritaetsgesetz-gekippt-afd-landtag#:~:text=Um%20den%20Frauenanteil%20im%20Landesparlament,15.07.2020%2C%20Az> (дата звернення: 02.04.2026).
13. Tribunal Constitucional Sentencia 12/2008, de 29 de enero. URL: https://simpliciter.ai/app/search/public/giurisprudenza/f05d7d1e-72d7-5021-a9e9-d81df6ebb1f5/tribunal_constitucional/ (дата звернення: 02.04.2026).
14. Zevnik and others v. Slovenia, no. 54893/18, decision of 5 December 2019. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-199209> (дата звернення: 02.04.2026).
15. Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium, no. 9267/81, judgment of 2 March 1987. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57536> (дата звернення: 02.04.2026).
16. Ždanoka v. Latvia [GC], no. 58278/00, judgment of 16 March 2006. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-3456> (дата звернення: 02.04.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 02.04.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026

Дата публікації: 10.05.2026

© Меленко О.В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0